

В.О. Кулік

**СТАНОВЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В
РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВДЕННО-РОСІЙСЬКОГО
ДНІПРОВСЬКОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ТОВАРИСТВА)**

У статті розглядається соціальна політика адміністрації Дніпровського заводу Південно-Дніпровського металургійного товариства в 1887–1918 рр. Показано, що адміністрація підприємства пропонувала своїм співробітникам широкій набір соціальних програм. Завод побудував для частини своїх співробітників житло, розвивав і підтримував громадський простір, комунальну і рекреаційну інфраструктуру, культурно-громадські організації. Високі прибутки, які акціонери Дніпровського товариства отримували від Дніпровського заводу, мирили їх з високими витратами на розвиток соціальної інфраструктури підприємства.

Фінансування соціальних програм Дніпровським товариством не було благодійністю. Витрати на соціальні програми пояснювалися, насамперед, виробничими факторами – прагненням підвищити привабливість підприємства на ринку праці й сприяти підвищенню лояльності співробітників. Важливим був також іміджевий фактор: компанія та її підприємства прагнули створювати позитивний, соціально орієнтований образ в очах своїх співробітників і широкої громадськості. Тому є підстави говорити про соціальні ініціативи компанії як про систему заходів, спрямованих на поліпшення якості та рівня життя своїх співробітників – тобто, про корпоративну соціальну політику.

Ключові слова: соціальна політика, корпоративна соціальна відповідальність, Південний гірничопромисловий район, індустріалізація.

УДК 355.48(47)“1918/1919”

А.А. Лисенко

**СТВОРЕННЯ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ ПРИ ВЕРХОВНОМУ КЕРІВНИКУ
ДОБРОВОЛЬЧОЇ АРМІЇ: ЇЇ СКЛАД ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ**

У даній статті здійснена спроба визначити конкретно-історичні умови, що склалися в районах контрольованих Добровольчою армією у 1918 р. та спричинили створення Особливої наради при Верховному керівнику Добровольчої армії. Жовтневий переворот, який відбувся у Петрограді та прихід до влади лівих партій спровокував відтік частини населення, що пов'язувало своє майбутнє з існуванням єдиної та не подільної Російської держави, в напрямках півдня та півночі колишньої імперії. На Півдні зосереджувалися сили, в першу чергу, на землях, контрольованих козацтвом, оскільки там існувала низка проблем з поширенням більшовицької пропаганди та встановленням комуністичного режиму. Але перебування на цих територіях ускладнювало діяльність й організацію інститутів пов'язаних із відновленням саме загальнодержавних функцій. На Кубані сильнішими й слабшими на Дону були автономістські настрої.

Беручи для дослідження наукові розвідки та залучивши певні джерела ми намагалися дослідити повноваження, структуру та основні напрямки діяльності створеного для організації життя цивільного населення органу влади.

Ключові слова: Особлива рада, Верховний керівник, Добровольча армія, генерал, відділи, канцелярія, органи державного управління, самоуправління, політичні партії.

Дослідження проблем періоду громадянської війни I-ї половини ХХ ст. на теренах колишньої Російської імперії не втрачають своєї актуальності і в наш час. Складна політична ситуація у світі та в нашій державі спонукає дослідників знову звертатися до подій, які розгорталися у першій чверті минулого століття та шукати паралелі з процесами, свідками яких є ми. Здавалося б уже досліджені теми отримують нові бачення та тлумачення з розширенням джерельної бази та полегшенням доступу до матеріалів, опублікованих за кордоном діячами політичної та військової еміграції. До таких ми можемо віднести роботи А. Денікіна, П. Врангеля, А. фон Лампе, А. Лукомського, К. Соколова тощо [6, 4, 7, 9, 13].

З'явилася низка праць сучасних науковців, присвячених не лише дослідженню тих чи інших суспільно-політичних рухів, але й вивченню напрямків діяльності окремих визначних діячів періоду громадянської війни з різних таборів. Зокрема, до таких ми можемо віднести роботи В. Леховича, М.М. Рутича, В. Черкасова-Георгиевського, Ю. Гордеева, С.В. Волкова, В. Алексеєву-Борель на інших [8, 11, 14, 5, 3, 1].

Ми спробували проаналізувати конкретно-історичні умови в яких командуванням Добровольчої армії був створений орган для управління контрольованими територіями – Особлива нарада при Верховному керівнику Добровольчої армії та визначити його структуру на основні функції.

Наслідком Жовтневого перевороту у Петрограді у кінці жовтня 1917 р. стала концентрація невдоволених новим політичним режимом сил, готових на збройне протистояння, на Півдні, на Поволжі та в Сибіру. Політичне керівництво руху, що відстоював відновлення єдиної та не подільної Росії виявилось у Сибіру і було сконцентроване навколо адмірала О. Колчака. Сили Півдня Росії, з об'єктивних причин, були змушені визнати його статус, як Верховного правителя, зберігши, поряд із цим, значну самостійність та автономію на контрольованій ними території.

Для управління життям цивільного населення була створена низка напівадміністративних установ, особливе місце серед яких займала Особлива Нарада при Верховному керівнику Добровольчої армії. Появу Особливої Нарادي спричинила складна суспільно-політична ситуація на всій території колишньої Російської імперії – продовження I –ї Світової війни та пов'язане з цим, стрімке погіршення рівня життя населення, колапс у зв'язках між імперським центром і національними центрами, не вирішений ряд гострих проблем, серед яких чільне місце займала земельна реформа з очікуваним справедливим перерозподілом землі, інфляційні процеси, що підривали довіру до загальнодержавної грошової одиниці тощо.

За словами К. Соколова, що був безпосереднім свідком і учасником досліджуваних нами подій: «Життя вимагало, щоб яка-небудь інстанція суверенно розбиралася у тому складному сплетінні юридичних і соціальних відносин, який склався на місцях після ліквідації радянських органів та відміни радянського законодавства... Для командного ж складу здійснення ним цивільних повноважень у районі діяльності Армії, знаходило своє природне пояснення та виправдання в положенні про польове управління військами» [13, с. 34].

У збірнику «Архив русской революции» вказується, що ідея створення Особливої наради належала В. Шульгину, який влітку 1918 р., під час побачення з генералом М. Алексеєвим, вказував на необхідність організації при ньому такого вищого органу цивільного управління і навіть розробив проект відповідного наказу [10, с. 241].

Актуальним, підняте В. Шульгиним питання стало у серпні 1918 р., коли командування Добровольчої армії розташувалося у Катеринодарі та повинне було організувати управління частинами Ставропільської та Чорноморської губерній, звільнених від більшовиків.

Додаток до наказу генерала М. Алексеєва, де йшлося про організацію Особливої наради, вважався секретним через вкрай складну політичну ситуацію і тому був видрукуваний лише в обмеженій кількості пронумерованих екземплярів. Перемовини про заміщення посад начальників відділів затягнулися і перше засідання Особливої наради змогло відбутися лише 28 вересня 1918 р. [10, с. 242].

Передбачалося створити у складі Особливої наради наступні відділи: державного облаштування, внутрішніх справ, дипломатично-агітаційний, фінансовий, торгівлі та промисловості, продовольства та забезпечення, землеробства, шляхів сполучення, юстиції, народної просвіти, контролю.

На чолі кожного відділу передбачалася посада управляючого та двох його помічників. При Особливій нараді мав знаходитися управляючий справами Особливої наради, при ньому канцелярія та інформаційне бюро. Головою Особливої наради призначався генерал М. Алексеєв, його заступниками, у порядку по черговості – генерали А. Денікін, М. Драгоміров та О. Лукомський. Постійними членами Особливої наради призначалися: генерали: А. Денікін, М. Драгоміров, О. Лукомський, І. Романовський, а також усі управляючі відділами та управляючий справами Особливої наради. Окрім постійних членів, для вирішення спеціальних питань, була передбачена можливість запрошення сторонніх осіб, але за умови обов'язкової згоди Голови Особливої наради.

Управляючий справами Особливої наради, управляючі відділами та їх помічники повинні були обиратися Верховним керівником Добровольчої армії та призначатися його наказом. Склад канцелярії Особливої наради, як і кожного відділу мав визначатися штатним розписом і затверджуватися Верховним керівником. Внутрішній порядок і розподіл роботи в канцелярії та відділах повинні були визначати їх керівники. Управляючі відділами користувалися правом особистої доповіді у Верховного керівника та командувача армією та мали право законодавчої ініціативи з питань свого відомства. Запропоновані ними законопроекти, з дозволу Голови Особливої наради, виносяться на розгляд наради.

Засідання Особливої наради могли призначатися Головою, а в разі його відсутності – його замісником. Самі ж засідання поділялися на великі та малі. Великі – скликалися для вирішення значних загальнодержавних питань або для розгляду законопроектів, які зачіпають інтереси кількох відомств. Головувати повинен особисто Верховний керівник. Малі засідання повинні були призначатися для термінового вирішення питань повсякденного життя. Такі засідання повинні були збиратися за ініціативою А. Денікіна та відбуватися під його ж головуванням. Про рішення, схвалені на малих засіданнях, управляючий справами повинен доповідати на найближчому великому засіданні.

Особливим пунктом було зазначено, що рішення як великих, так і малих засідань мали виключно інформативний характер, а прийняті рішення не були обов'язковими для Верховного керівника та для командувача армією [10, с. 243-244].

У положенні про Особливу нараду, підписаному генералом М. Алексеєвим визначалася мета діяльності даного органу, що мала кілька підпунктів зокрема,

- а) розробка всіх питань пов'язаних із відновленням діяльності органів державного управління та самоуправління в місцевостях на які поширюється влада та вплив Добровольчої армії;
- б) обговорення та підготовка тимчасових законопроектів в усіх галузях державного будівництва, як місцевого значення – з управління областями, що увійшли у сферу впливу Добровольчої армії, так і у загальнодержавному масштабі для відтворення великодержавної Росії у її колишніх кордонах;

в) організація відносин з усіма областями колишньої Російської імперії для визначення реального стану справ у них і для зв'язку з їх урядами та політичними партіями для спільної роботи з відновлення великодержавної Росії;

г) організацію роботи, спрямованої на встановлення контактів з представниками держав Згоди, що були союзниками Росії та відпрацювання планів спільних дій у боротьбі проти коаліції Центральних держав;

д) виявлення місць перебування та встановлення тісного зв'язку з усіма видатними державними діячами від усіх напрямків і галузей державного управління, а також з найбільш видатними представниками громадського та земського самоуправління, торгівлі, промисловості та фінансів з метою їх залучення, у необхідний момент до максимально широкого державного будівництва;

е) залучення перелічених вище осіб до вирішення наявних проблем [10, с. 242].

До складу Особливої наради входили в основному члени Національного центру та Ради державного об'єднання Росії. Головами наради були: генерал М. Драгоміров (по вересень 1919 р.) та генерал О. Лукомський (з вересня по грудень 1919 р.). Посади начальників управлінь займали: внутрішніх справ – М. Астров; юстиції – генерал-лейтенант О. Макаренко, помічник – М. Івановський; залізних доріг – інженер В. Шуберський, помічник – Є. Філоненко; торгівлі та промисловості – В. Лебедев, помічник – інженер А. Клепінін; іноземних справ – С. Сазонов та А. Нератов; фінансів – І. Гейнман; контролера – В. Степанов; забезпечення армії – генерал Г. Картаці; військового сполучення – генерал М. Тіхменьов. Також у Особливій нараді працювали: журналіст та судовий діяч М. Чебишев, начальник управління внутрішніх справ В. Носович, конституційний демократ К. Соколов. В листопаді 1918 р. при Особливій нараді була утворена Рада у справах зовнішньої політики, для відпрацювання позиції у складі Російської політичної наради під час роботи Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. У січні 1919 р., також, була створена Комісія з національних справ – голова В. Шульгін. Також діяли комісії, що розробляли питання земельного, робітничого законодавств та інші питання.

До створення «конституції», базованої на положенні про Особливу нараду був залучений член кадетської партії, а точніше, її правого крила, К. Соколов. За його словами, в одній кімнаті він працював над створенням документу по управлінню контрольованими Добровольчою армією територіями, а інший представник кадетів – П. Каплін, працював над створенням Кубанської конституції. У своїх спогадах К. Соколов підкреслював: «Нічого було й думати про те, щоб кубанці допустили втручання добровольчого командування в організацію їх крайового ладу, або, хоча б, навіть у найменшій мірі, у функціонування їх установ» [13, с. 35].

Після смерті генерала М. Алексеєва 25 вересня 1918 р. А. Денікін, який прийняв звання Головнокомандувача Добровольчою армією, поєднав владу військового командування та управління. Почавши формування системи управління контрольованими територіями, А. Денікін взяв за основу монархічні настрої більшої частини добровольців та діячів правого крила кадетської партії. Нову систему влади було закріплено «Тимчасовим положенням про управління областями, зайнятими Добровольчою армією».

Відповідно і при розробці «Конституції» були закладені принципи, сформульовані саме новим Головнокомандувачем – влада Верховного керівника (Головнокомандувача) є тимчасовою, але необмеженою. Таким чином, уже затверджений А. Денікіним документ констатував, що вся повнота влади на територіях, зайнятих Добровольчою армією, зосереджується в руках Головнокомандувача. Для сприяння йому у питаннях законодавства та управління знаходилася Особлива нарада. Але, на відміну від «Положення» схваленого М. Алексеєвим, А. Денікін був змушений

надати Особливій нараді функції виконавчої та законодавчої влади. Не маючи можливості або бажання відійти від системи управління державою, що існувала в Російській імперії, Особлива нарада фактично поєднувала функції Ради міністрів і державної ради. Пізніше виявилось, що авторитарні методи правління А. Денікіна практично нівелювали спроби розділити військове та цивільне управління контрольованими територіями.

Таким чином ми можемо помітити прагнення промонархічних сил, які концентрувалися на півдні колишньої імперії, до відновлення Росії у її дореволюційних межах.

Хоча проблеми з реалізацією цих завдань і планів стали помітними ще до початку функціонування Особливої наради. Були наявними серйозні протиріччя у питаннях налагодження повноцінних зв'язків з членами Антанти. Уряди європейських країн навіть у 1918 р. намагалися мінімально підтримувати розрізнені білогвардійські рухи, американський дослідник Дж. Вествуд стверджує, що причиною було категоричне не визнання керівництвом білогвардійців ново утворених національних держав, які виокремилися після краху Російської імперії [2, с. 260].

Не зручною для лідерів білого руху виявилася і позиція верхівки Донського, Терського та Кубанського козацтва в початковий період громадянської війни. Більшість козаків не бажала брати участь у громадянській війні і саме тому намагання О. Каледіна, на Дону та О. Дутова в Оренбурзі використати боротьбу козаків за свої свободи для антибільшовицької боротьби виявилися провальними. Але й після цієї невдачі ситуація із залученням козаків до боротьби за єдину та не подільну Росію залишалася складною – на Дону з'явилися ідеї боротьби за автономію у межах нового утворення: Доно-Кавказького союзу, як протизвазі комуністичній та білій Росії [12, с. 37]. Лише після реалізації більшовиками політики «розкозачування» взимку та весною 1919 р. основна маса Донських козаків хитнулася у бік підтримки білого руху, проте верхівка Кубанського козацтва продовжувала реалізовувати сепаратистську політику отамана П. Краснова.

Отже, ми можемо говорити про спроби керівництва Добровольчою армією Півдня Росії організувати систему управління життям цивільного населення на контрольованих добровольцями територіях. В основі таких намагань були розроблені нормативно-правові акти, схвалені генералом М. Алексеєвим. Після зайняття посади Верховного головнокомандувача генералом А. Денікіним законотворча робота була продовжена при активній участі промонархічних елементів та діячів правого крила кадетської партії. Але складна суспільно-політична ситуація, практично безперервні бойові дії та сепаратистські цілі керівництва кубанського козацтва, у поєднанні з авторитарним стилем правління генерала А. Денікіна, не дали можливості дослідити практичну реалізацію планів командування Добровольчою армією (пізніше – Збройними Силами Півдня Росії) та діячів Особливої наради.

Список використаної літератури

1. Алексеева-Борель В. Сорок лет в рядах русской императорской армии: генерал М. В. Алексеев / В. Алексеева-Борель. – Санкт-Петербург : Бельведер, 2000. – 750 с. ; Alekseeva-Borel V. Sorok let v ryadakh russkoy imperatorskoy armii: general M. V. Alekseev / V. Alekseeva-Borel. – Sankt-Peterburg : Belveder, 2000. – 750 s.
2. Westwood J. N. Endurance and endeavour : Russian history 1812-1980 / J.N. Westwood. – 2. ed., repr. - London : Oxford University Press, 1982. – 514 с.
3. Волков С. В. Офицеры российской гвардии. Опыт мартиролога / С. В. Волков. – Москва : Русский Путь, 2002. - 568 с. ; Volkov S. V. Ofitsery rossiyskoy gvardii. Opyt martirologa / S. V. Volkov. – Moskva : Russkiy Put, 2002. - 568 s.

4. Врангель П. Н. Воспоминания / П. Н. Врангель. – Москва : Терра, 1992. – Ч. 2 : Южный фронт (ноябрь 1916-ноябрь 1920). – 461 с. ; Vrangeli P. N. Vospominaniya / P. N. Vrangeli. – Moskva : Terra, 1992. – Ch. 2 : Yuzhnyy front (noyabr 1916-noyabr 1920). – 461 s.

5. Гордеев Ю. Н. Генерал Деникин : военно-исторический очерк / Ю. Н. Гордеев. – Москва : Аркаюр, 1993. – 190 с. ; Gordeev Yu. N. General Denikin : voenno-istoricheskiy ocherk / Yu. N. Gordeev. – Moskva : Arkayur, 1993. – 190 s.

6. Деникин А. И. Очерки русской смуты. В 5-ти тт. / А. И. Деникин. – Париж, Берлин : Слово, 1921-1926. – 1748 с. ; Denikin A. I. Ocherki russkoy smuty. V 5-ti tt. / A. I. Denikin. – Parizh, Berlin : Slovo, 1921-1926. – 1748 s.

7. Лампе А. А. фон. Пути верных : сб. ст. / А. А. фон Лампе. – Париж, 1960. – 258 с. ; Lampe A. A. fon. Puti vernykh : sb. st. / A. A. fon Lampe. – Parizh, 1960. – 258 s.

8. Лехович Д. В. Белые против красных. Судьба генерала Антона Деникина / Д. В. Лехович. – Москва : Воскресенье, 1992. – 368 с. ; Lekhovich D. V. Belye protiv krasnykh. Sudba generala Antona Denikina / D. V. Lekhovich. – Moskva : Voskresene, 1992. – 368 s.

9. Лукомский А. С. Воспоминания генерала А. С. Лукомского : Период Европейской войны. Начало разрухи в России. Борьба с большевиками. - Берлин : Кирхнер, 1922. – Т. 1. – 300 с. ; Лукомский А. С. Воспоминания генерала А. С. Лукомского : Период Европейской войны. Начало разрухи в России. Борьба с большевиками. - Берлин : Кирхнер, 1922. - Т. 2. – 332 с. ; Lukomskiy A. S. Vospominaniya generala A. S. Lukomskogo : Period Yevropeyskoy voyny. Nachalo razrukhi v Rossii. Borba s bolshevikami. - Berlin : Kirkhner, 1922. – Т. 1. – 300 s. ; Lukomskiy A. S. Vospominaniya generala A. S. Lukomskogo : Period Yevropeyskoy voyny. Nachalo razrukhi v Rossii. Borba s bolshevikami. - Berlin : Kirkhner, 1922. - Т. 2. – 332 s

10. Организация власти на Юге России в период гражданской войны (1918-1920 гг.) // Архив русской революции. – Репринт 1922 г. – Москва : Терра, 1991. – Т. 3-4. – С. 241-251 ; Organizatsiya vlasti na Yuge Rossii v period grazhdanskoj voyny (1918-1920 gg.) // Arkhiv russkoy revolyutsii. – Reprint 1922 g. – Moskva : Terra, 1991. – Т. 3-4. S. 241-251

11. Рутыч Н. Н. Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. (Материалы к истории Белого движения) / Н. Н. Рутыч. – Москва : Рос. арх. ; Париж : Regnum, 1997. – 295 с. ; Rutyuch N. N. Biograficheskiy spravochnik vysshikh chinov Dobrovolcheskoj armii i Vooruzhennykh Sil Yuga Rossii. (Materialy k istorii Belogo dvizheniya) / N. N. Rutyuch. – Moskva : Ros. arkh. ; Parizh : Regnum, 1997. – 295 s.

12. Слободин В. П. Белое движение в годы гражданской войны в России (1917-1922 гг.) : учеб. пособ. / В. П. Слободин. – Москва : МЮИ МВД России, 1996. – 80 с. ; Slobodin V. P. Beloe dvizhenie v gody grazhdanskoj voyny v Rossii (1917-1922 gg.) : ucheb. posob. / V. P. Slobodin. – Moskva : MYuI MVD Rossii, 1996. – 80 s.

13. Соколов К. Н. Правление генерала Деникина : (из воспоминаний) / К. Н. Соколов. – София : Российско-болгарское книгоиздательство, 1921. – 290 с. ; Sokolov K. N. Pravlenie generala Denikina : (iz vospominaniy) / K. N. Sokolov. – Sofiya : Rossiysko-bolgarskoe knigoizdatelstvo, 1921. – 290 s.

14. Черкасов-Георгиевский В. Генерал Деникин / В. Черкасов-Георгиевский. – Смоленск : Русич, 1999. – 576 с. ; Cherkasov-Georgievskiy V. General Denikin / V. Cherkasov-Georgievskiy. – Smolensk : Rusich, 1999. – 576 s.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2017 р.

A. Lysenko.

CREATION OF SPECIAL MEETING WITH THE SUPREME LEADER OF THE VOLUNTEER ARMY: ITS CONTENT AND MAIN TASKS

The article aims to define concrete-historical conditions, that were created in regions, controlled by volunteer army in 1918 and led to creation of special meeting with the supreme leader of the volunteer army. October evolution, which happened in Petrograd and coming of left parties caused the outflow of a part of population, that related its future with existing of unique and indivisible Russian state, in South and North directions of previous empire. On the south were forces on lands, controlled by cossacks, since there were problems with expanding of bilshovyk propaganda and establishment of communist regime. But locating on these lands has been complicated the activity and organization of institutions, related to restoration of state functions. Autonomous moods were stronger at Kuban and weaker at Donau.

Until the volunteer army was located on the lands of the Kuban cossacks, there was no urgent need for the establishment of central bodies of government. But as soon as volunteers took control of parts of the Stavropol and Black Sea provinces, such a need appeared. It was necessary to regulate civilian life in controlled areas and often to resolve conflicting questions and misunderstandings that arose between military and civilian. In addition, it was necessary, at least in a schematic way, to develop projects for future state construction to counter aggressive bilshovyk propaganda.

Taking for the research the scientific intelligence and attracting certain sources, we tried to investigate the authorities, structure and main directions of activity of the body created for the organization of the civilian life.

Establishing the appropriate body - a Special meeting with the supreme leader of the volunteer army was held in late August of 1918. The initiator of the meeting was V. Shulgin, a monarchist close to the cadets, who not only emphasized the need to establish such an institution, but also became the developer of the draft order.

According to the staffing and tasks that were presented to the leadership of the Special meeting, it had to combine the functions of the Council of Ministers and the State Council, as in the Russian Empire.

But complicated military-political processes that took place during the investigated period and the authoritarian methods of managing of A. Denikin, who replaced the Supreme Commander, General M. Alekseyev, did not allow the project to be fully implemented: the deliberations of the Special meeting were of a purely informative nature, and the condition of the mandatory approval of its decisions by the commander-in-chief, did not allow it to turn into a prototype of the state administration or, at least, local self-government.

Key words: *Special meeting, Supreme Commander, volunteer army, general, departments, chancellery, public administration bodies, self-government, political parties.*

УДК 930.1:316.343-058.14(477)''1946–1965''

Д.В. Нефьодов

**НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ
РОБІТНИЦТВА УРСР (1946–1965 рр.)**

Метою статті є аналіз рівня розробки історії повсякденного життя повоєнного робітництва УРСР (1946–1965 рр.) новітньою українською історіографією.

Встановлено, що новітня українська історіографія прийшла до висновку, що внаслідок тогочасних хоч обмежених і непослідовних, але позитивних реформ, реальні